

مبانی اقتصاد اسلامی

(تلخیص و تکمیل)

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه

تهران

۱۳۷۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
	بخش اول: مباحث مقدماتی
۵	فصل اول: محدوده دانش اقتصاد و تعریف آن
۷	فصل دوم: روشهای تحقیق در مسائل اقتصادی
	بخش دوم: مباحث ارزشی و بینشی اقتصاد اسلامی
۲۷	فصل سوم: مفاهیم مبنایی مکتب اقتصاد اسلامی
۵۱	فصل چهارم: انسان اقتصادی
۵۹	فصل پنجم: اهداف اقتصاد اسلامی
۶۶	فصل ششم: آزادی اقتصادی
۷۳	فصل هفتم: عدالت اجتماعی
	بخش سوم: مبانی حقوقی اقتصاد اسلامی
۸۹	فصل هشتم: مالکیت در اسلام
۹۹	فصل نهم: مبانی حقوقی توزیع درآمد
۱۰۲	فصل دهم: مبانی حقوقی مصرف
	بخش چهارم: دولت و بخش عمومی در اقتصاد اسلامی
۱۰۵	فصل یازدهم: ماهیت، وظایف و اختیارات دولت اسلامی
۱۱۱	فصل دوازدهم: منابع مالی دولت اسلامی
۱۲۳	فصل سیزدهم: خطوط کلی، روشها و سیاستهای دولت در بخش عمومی
۱۳۰	منابع و مأخذ

پیشگفتار

تا قرن هفدهم میلادی علم و فلسفه از هم متمایز نبودند؛ در دوره رنسانس، تفکر اومانیستی زمینه‌های شناخت مسائل اجتماعی را از راه عقل و تجربه به صورت متمایز به وجود آورد؛ تا آنکه در اوایل قرن هجدهم زمزمه استقلال علوم اجتماعی و جدایی آنها از فلسفه آغاز شد و این اندیشه شکل گرفت که پدیده‌های اجتماعی همانند جهان طبیعت پدیده‌های طبیعی، منظم و قانونمندند و بر رفتارهای اجتماعی همانند جهان طبیعت قوانینی حاکم است.

در مورد پدیده‌های اقتصادی نیز دانشمندان معتقد بودند که بر فعالیت‌های انسان در تولید، توزیع و مصرف قوانینی واقعی حاکم است و می‌توان آن قوانین را شناخت. آنها بر این باور بودند که این قوانین بهترین وسیله برای ایجاد تعادل خود به خود در روابط اقتصادی‌اند، به شرط آنکه به دور از هرگونه دخالت نیروهای طبیعی و در فضایی آزاد به کار روند. نتیجه چنین روندی کنار گذاشتن مسائل ارزشی اقتصاد - به دلیل تجربه‌ناپذیری آنها - از قلمرو تحلیلهای اقتصادی بود. بر این اساس، علم اقتصاد که تا آن زمان با بحث‌های اخلاقی و ارزشی آمیخته بود، مفاهیم ارزشی خود را از دست داد و جای آن را بحث‌های توصیفی محض گرفت.

واقعیت این است که رفتارهای اقتصادی انسان به صورت تصادفی و اتفاقی رخ نمی‌دهند، بلکه نظام علیت بر آنها حاکم است. البته حاکمیت نظام علی و معلولی بر پدیده‌های اقتصادی را نباید به معنای نفی نقش مهم و حساس اراده انسان در این گونه پدیده‌ها دانست. رفتار اقتصادی انسان بی‌شک در پرتو اراده و تصمیم انسان سامان می‌یابد.

انتخاب یک رفتار و تصمیم بر انجام یا ترک آن نیز تصادفی نیست، بلکه ارزشهای پذیرفته شده در ذهن و فکر انسان، وی را به انتخاب و انجام دادن یک رفتار یا

رها کردن آن سوق می‌دهد؛ به عنوان مثال کسی که در فعالیت تولیدی خود، سوددهی مادی را اولویت اول یا تنها اولویت خود قرار می‌دهد، به این دلیل است که سود مادی برای او یک ارزش اساسی است و در نتیجه میل درونی به کسب سود دارد و در برابر، انسان فرزانه‌ای که خدمت به حل مشکلات اجتماعی جامعه اسلامی را هدف و آرمان خود می‌داند رفتارهای اقتصادی وی در راستای این هدف شکل می‌گیرد و مصمم بر انجام آن دسته از فعالیتهای اقتصادی می‌شود که مشکلات اقتصادی جامعه‌ای را حل نماید؛ هر چند سود مادی چندانی نداشته باشد.

بنابراین، رابطه علیت بر پدیده‌های طبیعی و رفتارهای انسانی حاکم است. ولی در تحقق پدیده‌های طبیعی، اراده نقشی ندارد؛ در حالی که رفتارهای انسانی همواره با اراده رخ می‌دهند و اراده نیز تحت تأثیر ارزشهای اخلاقی، اعتقادی و اجتماعی مورد قبول انسانها سامان می‌یابد.

این نکته شایان توجه است که دو نوع «باید» در رفتارهای انسانی وجود دارد: «بایدهای مبنایی» و «بایدهای ابزاری». بایدهای مبنایی، اصول ارزشی‌ای هستند که اهداف اساسی فرد و جامعه را ترسیم می‌کنند؛ این بایدها برخاسته از جهان‌بینی انسانند و جز با تغییر جهان‌بینی وی تغییر اساسی نمی‌پذیرند.

بایدهای ابزاری برای پیاده کردن اصول و ارزشهای مبنایی ضرورت می‌یابند؛ زیرا پیاده کردن بایدهای مبنایی و اهداف مورد قبول جامعه به سیاستگذاریهای کوتاه‌مدت و درازمدت بستگی دارد و همواره ابزارها و سیاستگذاریها باید با اهداف نظام اقتصادی (بایدهای مبنایی) متناسب باشند. در عین حال در اتخاذ سیاستها باید واقعیت‌های عینی اقتصادی و شرایط جامعه را در نظر گرفت، و گرنه دست یافتن به هدف مطلوب میسر نخواهد شد. این بایدها براساس شرایط و مقتضیات زمان و دستاوردهای علمی بشر، ممکن است تغییر و تحول یابند.

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه بر اساس این باور که ارزشها و بایدهای انسانی در سرنوشت نظریه‌های اقتصادی و بایدهای ابزاری نقش چشمگیری دارند از سال ۱۳۶۱ اقدام به انجام تحقیقات اقتصاد اسلامی کرد، و طی سالهای ۶۱-۷۴ کتابهای درآمدی بر اقتصاد اسلامی و پول از دیدگاه اسلام و مبانی اقتصاد اسلامی را با همکاری مشترک استادان حوزه و دانشگاه و اشراف علمی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح و حضرت آیت‌الله سید محمود هاشمی تدوین و منتشر کرد.

پیشگفتار ۳

کتاب حاضر چهارمین اثر از دوره تحقیقات اقتصاد اسلامی است که در گروه اقتصاد دفتر همکاری حوزه و دانشگاه تهیه شده است.

این کتاب خلاصه‌ای از کتاب *مبانی اقتصاد اسلامی - دومین اثر گروه اقتصاد این دفتر -* است و به منظور ترجمه به زبانهای خارجی تهیه شده است. البته سعی شده تا کاستیهای موجود در پاره‌ای از مباحث آن کتاب برطرف و احیاناً نکات تازه‌ای بر آن افزوده شود. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه بر خود لازم می‌داند از همه کسانی که در فراهم آمدن این اثر نقش داشته‌اند بویژه از *حجة الاسلام والمسلمین غلامرضا مصباحی* که علاوه بر نظارت بر تهیه این کتاب، تلخیص، تکمیل و سازماندهی فصل اول تا نهم آن را به عهده داشته‌اند و نیز از جناب *حجة الاسلام هادی عربی* که خلاصه فصول دیگر را تهیه کرده‌اند سپاسگزاری کند.

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه